

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XL/1-4

БЕОГРАД
2009

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ТЕМЕЉИ МОДЕРНЕ СРПСКЕ СИНТАКСЕ

Једно подсећање на Ђуру Даничића

У раду* се говори о *Србској синтакси* Ђуре Даничића поводом сто педесет година од њеног изласка. Подсећа се на значај који је она имала у вријеме свога појављивања; с њом је српска наука о језику засновала синтаксу као научну дисциплину. На конкретним примјерима показује се да су судови које је о појединим синтаксичким датостима давао Ђ. Даничић често и данас ваљани, а да је у неким случајевима он антиципирао размишљања која ће и сто година касније бити актуелна не само у науци о српском језику него и на плану језичке теорије.

Кључне ријечи и изрази: српски језик, филологија, лингвистика, синтакса, синтакса падежа.

Прије сто педесет година објавио је млади српски филолог Ђура Даничић своје велико дјело под насловом *Србска синтакса*¹. Иако је аутор био већ добро познат као један од најзначајнијих Вукових сарадника у стварању новог типа српског књижевног језика, на народној основи, ово дјело је штампано старим правописом, што је био услов да се оно објави у Београду, јер у Кнежевини Србији још није био прихваћен тај књижевни језик и правопис. Књига је одмах привукла пажњу не само српске јавности већ и најзначајнијих слависта тада. О њој се најљепше изразио најзнаменитији тадашњи слависта Франц Миклошич у *Србским новинама* исте године кад се *Синтакса* и појавила – 1858. Такође, позитивну оцјену Даничићевог труда дао је и Аугуст Шлајхер. Миклошич је устврдио да Даничићева *Синтакса* својим квалитетом надилази оно што је у том погледу дао оснивач славистике Добровски². Богатством грађе која се наводи и њеном систематизацијом и тумачењем Даничићева *Синтакса* је била узор и полазиште многим каснијим нашим синтаксичарима који су се бавили синтаксом падежа током двадесетог вијека. Од ње се полазило и Дани-

* Рад је настао у оквиру пројекта 148002 – *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ *Србска синтакса*, написао Ђ. Даничић, Део првиј, У Београду у Државној штампарији, 1858.

² Ово и нешто више о пријему Даничићевог дјела наводи се у раду Ивић 1981.

чиђеви судови су узимани при тумачењима употребе падежа у српском језику. Примјера ради, прелиставајући поглавље о синтакси падежа у *Синтакси* М. Стевановића (1991) само у тексту о генитиву нашао сам више од десет случајева да се он враћа Даничићу.

У складу са захтјевима који су владали у филолошкој науци онога времена Ђура Даничић је своју *Синтаксу* написао на грађи српског језика која датира од дванаестог вијека до његовог времена. Тако је он најсигурније потврдио да је био у потпуности усвојио научни метод који је тада у европској филологији био на снази – било је то вријеме компаративиста. Ту методолошку усклађеност са стањем у филолошкој науци посебно је похвалио Ф. Миклошич у својој оцјени Даничићеве књиге³.

Даничићева *Синтакса* је била предмет интересовања кроз цио двадесети вијек и о њој су исказиване оцјене, узгред, али је о њој писано и посебно. Александар Белић се у више наврата освртао на ово дјело и у најкраћем његове оцјене се могу свести на то да је у питању монументално дјело, што он на једном мјесту овако образлаже: „Као научник он је био у то време ненадмашан у тачном одређивању облика, значења и употребе речи. Зато је стекао признање и Миклошича, и Шлајхера, и Срезњевског и толиких других. Он је постао у питањима нашег књижевног језика недостижан ауторитет, остајући то у многим правцима и после смрти своје“ (Годишњак СКА за 1925, овдје се наводи према Белић 1947: 169). Другом приликом је рекао: „Али би било сасвим неправилно када би се рекло за Даничића да је он утврдио само филолошку, чињеничку страну језика, а да је био слаб кад га је ваљало одредити историски или лингвистички, као што се често говорило. Истина је да је за Даничића било главно беспрекорно и свестрано утврдити чињенично стање у нашем језику. Али ту је он достигао ону висину коју нико ни достигао ни премашио није у нашој науци. Даничић је у том правцу дао дела која ће остати као споменик тачности и дубине посматрања. То не вреди само за његове акценатске радове који су у извесном смислу бесмртни, то вреди и за одређивање употребе речи у његовим синтаксичким испитивањима ...“ – у *Лейпцису Мајници српске* 1947. у тексту под насловом *Даничићев аналитички дух* (овдје се наводи према Белић 1947: 204). Истина, видио је и недостатака у његовој *Синтакси*, али их је правилно тумачио Даничићевим уважавањем актуелних погледа науке о језику. Такав један недостатак по њему је у томе што је у дјелу сувише дато просторним односима у тумачењу падежа, што је, каже А. Белић, у складу с научним погледима његовог времена. Правилно је велики Белић такав приступ падежима везао за моду у ондашњој филолошкој науци: „Тако, ако из 'Синтаксе' избацимо општа значења падежа (она су се у време тадашње науке сва сводила на обележавање односа по месту), остаје ипак врло драгоцен збирка примера која и данас није изгубила своју вредност“ (Белић 1947: 175). А да је тако и да се тумачење одређених језичких датости у различитим временима даје у складу с важећим погледима на њих у науци, најбоље потврђује управо чињеница да се локалистички приступ и касније, па и до данашњих дана, јавља у синтаксичко-семантичким проучавањима падежа⁴.

³ Више о Миклошичевој оцјени Даничићеве *Синтаксе* види у Ивић 1981: 299–300.

⁴ О томе се детаљније може прочитати у књизи Пипер 1997.

И у нешто ближој прошлости *Српска синџакса* Ђуре Даничића је оцјењивана. Ово дјело у цјелини оцијенила је Милка Ивић поводом стоте годишњице смрти њеног аутора. Она је нагласила управо да је ријеч о нашем првом синтаксичару (Ивић 1981: 301). На конкретним примјерима показала је како су у многим случајевима Даничићева запажања и данас актуелна кад се ради о синтаксичко-семантичким испитивањима српских падежа. Међутим, има у овом дјелу и запажања која се не тичу синтаксе и семантике падежа. Тако он често даје изванредна запажања о глаголу као управној ријечи неке синтагме (И.: 302). Истим поводом о овом Даничићевом дјелу писао је и Миодраг С. Лалевић. Наравно, и он је овом дјелу, сагледавајући га у времену настанка, дао најласкавије похвале. Он такође запажа да Даничић није дао други дио синтаксе, али, као и Милка Ивић, указује на то да се у синтакси падежа могу наћи и елементи за проучавање других дијелова синтаксе (Лалевић 1981: 151, 153). Он такође сасвим одређено тврди: „Његова је *Синџакса* прво наше научно дело из те најзначајније области језика“ (И.: 153).

Истакнуто је да је Даничић у своју *Синџаксу* унио језичку грађу од најстаријих споменика српског језика до актуелне грађе. Ту је и грађа из Његошевих дјела. Рад Драге Ђупића (1982: 181–193) посвећен је управо томе шта је узимано и како је тумачено из језика овог српског пјесника. Он је посматрао а) колико је Даничић у *Синџакси* анализирао грађу из Његошевих дјела; б) на шта је Даничић из Његошевих дјела обраћао посебну пажњу: на народно или на литерарно; в) да ли је Даничић из Његошевог дјела узимао евентуално црквенословенизме, односно конструкције карактеристичне за црквенословенску епоху⁵.

Огромна грађа коју је сакупио а која репрезентује српски језик од његових најстаријих споменика до савременог доба и велики научни таленат омогућили су Даничићу да напише синтаксу какву у то вријеме нису имали други словенски народи. У много чему она је од користи и данас. Многа запажања и коментари и данас су интересантни. Некад је то запажање које се тек у новије вријеме показало у пуном свјетлу. Овдје ће се, у наставку рада, више као илустрација ових тврдњи и тврдњи наших великих претходника, навести један број Даничићевих тумачења појединих случајева употребе падежа.

Вокатив је падеж са мало синтаксичких функција у српском језику. И Ђура Даничић је о њему говорио мало. Поред функције дозивања поменуто је још једну, која се и данс у нашим синтаксама помиње. Обично се у граматицима наводи да у народним пјесмама вокатив може доћи умјесто субјекта. Даничић, међутим, каже да вокатив „у песмама често стоји место првога“ [падежа]. И наводи примјере, међу њима и са именицом у вокативу у позицији субјекта, као што је нпр.: *Опреми се Стирахињићу бане*, али и такав гдје је у вокативу именица која улази у састав (именског) предиката: *Једно бјеше Вукашине краљу* (стр. 553). Несумњиво је да је ово Даничићево одређење поменуте функције вокатива потпуније.

Говорећи о многобројним службама генитива, Ђ. Даничић је скренуо пажњу на чињеницу да се генитив без предлога јавља уз девербативне именице.

⁵ И у осврту на Даничићево цјелокупно дјело писаном другом приликом Д. Ђупић се повољно изразио о његовој *Синџакси*: треба погледати *Српску синџаксу* да би се увјерило да његова дјела „по обимности грађе, документацији која се подастире за сваку језичку појаву и класификацији и данас стоје без премца у нашој науци о језику“ – Ђупић 1995–1996: 8.

Он указује на то да се уз глаголе од којих потиче девербативна именица јавља допуна најчешће у облику акузатива без предлога (49). То је тема у последњим деценијама актуелна и позната под термином номинализација у језику. Такође, говорећи о функцији генитива без предлога, Ђ. Даничић је скренуо пажњу на то да он једну своју функцију (неконгруентног атрибута) не може обављате самостално, него обавезно са одредбом уз себе и за то наводи обиље примјера, као што је: Један јунак *лица ђевојачка* (53–54 и даље). У наставку говори Ђ. Даничић и о употреби беспредлошког генитива за исказивање времена, односно у функцији прилошке одредбе времена. И ту он скреће пажњу на то да неке именице које значе неки временски одсјек захтијевају уза се одредбу да би могле вршити дату функцију у реченици. Такве су именице, каже Даничић, дан, ноћ, имена данима. Има их, још, и сам он неке друге наводи у примјерима, али за ово о чему говоримо то није толико битно. Та одредба служи да „време њима изречено разликује од другога времена истогъ имена“ (61). Међу примјерима које наводи је и овај: Бог не плаћа *сваке ноћи* (61). Исту ситуацију констатовао је и дефинисао аутор и кад је описивао употребу акузатива без предлога у функцији исказивања времена: Он је *ово лето* био у Крајини, – а без такве одредбе долази акузатив у случајевима какве илуструје следећи примјер: Који га моле *дан и ноћ* (415). Овако ову појаву и данас дефинишемо, а она је у лингвистичкој теорији позната као појам обавезног детерминатора, теоријски образложена нешто више од сто година после појаве Даничићеве синтаксе, у радовима Милке Ивић⁶.

Такође је Ђура Даничић навео обимну грађу о употреби генитива у служби ближег објекта. Ту грађу је студиозно класификовао, приказао и искоментарисао. Истина је да има у тој грађи и таквих примјера употребе генитива који данас не представљају језички стандард. Али има и таквих запажања која и данас вриједи. Тако он каже да у реченици уз негацију нема примјера са именицом у акузативу уз прелазни глагол гдје не би могао доћи генитив. Само је са ријечима *штио, ѿо, ово, оно* обичнији облик акузатива, па између осталих наводи и ове примјере: Шта искаше Израилъ *оно* не доби; Испрва не казах вам *ово*; Кад се ко зариче да *штио* не чини. Рјеђе се јављају ове ријечи у генитиву, нпр.: Не зна *нишѿа жива*; Лазо *ѿога* не ће ни *једнога* (стр. 123–124).

Данас је у нашој науци познато да је инструментал одавно изгубио могућност исказивања агенса у пасивним конструкцијама у српском језику. Анализирајући богату грађу, то је утврдио Ђура Даничић и сматрао је потребним да то и констатује. Ипак је он – имајући у виду околности у којим је издавао своје дјело, то саопштио степеновано: „према томе у старимъ књигама *а* и у *садашњихъ књижевника* (истицање С. Т.) радња у пасивной форми изречена прелази преко онога ко бы е вршио да е и у активной форми“: Да е клегъ *богомъ оцемъ*; Речи које су *мном* употребљене (571). Овдје се Даничић није хтио сукобљавати са званичним ставом да је језик старих књига још увијек у Србији књижевни језик, па је тако дефинисао појаву, из чега је могло бити јасно да инструментал у српском језику није више у функцији исказивања агенса у пасивним конструкцијама⁷. А кад је говорио о генитиву с предлозима, Даничић је показао да се овај падеж с предлогом *од* у српском језику већ у његово врије-

⁶ Види у Ивић 1983.

⁷ То је касније показала и Милка Ивић у својој монографији о инструменталу – Ивић 1954.

ме јавља као средство за исказивање агенса у пасивним конструкцијама: Она научена од *мајере своје* (Јев. по Мат.); Момак преварен од *дјевојака*; Стражар послат од *Шћејана* (П. П. Његош) (стр. 226–227). У овој *Синџакси* можемо се, дакле, обавијестити о судбини агентивног инструментала и о начину његовог надомјештања у српском језику.

Знао је Ђура Даничић уочити и издвојити и мање спискове именица са специфичном заједничком функцијом у неком падежу. Такве су именице *ноћ*, *зима*, *јесен* и још неколико у једном случају временске детерминације глаголске радње. Те именице се јављају у акузативу с предлогом *їод* као временске одредбе радње исказане глаголом уз коју оне стоје. Аутор *Србске синџаксе* је запазио, мада о томе ништа не каже, да се у таквој функцији не јављају и именице које означавају неко вријеме које је у додиру с временом њима означеним, какве су *јуїтро*, *їрољеће*, које означавају годишња доба, као и именице *зима* и *јесен*. Нпр.: *Под саму зиму* оде у Босну; *Под ноћ* тикве цветају, али не и: *їод їрољеће*, *їод јуїтро*. Он је ту навео именице *ноћ*, *вече*, *зима*, *јесен*, *сїаросїї*. Устврдио је да се у оваквој предлошко-падежној конструкцији у временској служби јављају оне именице које „казују времена коя се чине тешка и немилa“ (528). И овдје је Ђ. Даничић тачно направио списак именица које се јављају у датој конструкцији у функцији временске одредбе (именице које је навео добро представљају тај списак), али је погријешно у дефинисању критеријума који регулише избор именица које могу доћи у ту конструкцију. У тај списак улазе именице према другом, јасном и чврстом критеријуму: то су именице које именују неки временски одсјек који припада крају или другој половини неког другог, већег временског одсјека. *Јесен* и *зима* су временски одсједи већег временског одсјека *године*, гдје спадају и *їрољеће* и *љеїїо*, али ови припадају првој половини тог одсјека и не могу се појавити у овој конструкцији⁸.

Све речено може се свести на следеће. Иако је дјело *Србска синџакса* објавио кад му је било само тридесет три године, Ђура Даничић је њима обезбиједио себи улогу оснивача наше научне синтаксе. Најмјеродавнији слависта његовог времена Франц Миклошич прогласио га је и за оснивача научне синтаксе у словенском свијету. Кад се данас прочита Даничићева синтакса, читалац се мора сложити и с мишљењима наших претходника који су је оцјењивали и дали јој високе и ласкаве оцјене. Чак и са тврдњом М. С. Лалевића да је овим дјелом Даничић показао изузетан дар синтаксичара. Може се навести много примјера гдје је аутор ове *Синџаксе* антиципирао достигнућа до којих ће славистичка наука, па понекад и језичка теорија, доћи много, много касније. Што се тиче мјеста овога дјела у српској синтаксичкој науци, треба рећи да је аутор многе случајеве употребе падежа дефинисао тако тачно да се ту ни данас нема много шта додати, а ни одузети. Уз то, богатство грађе коју је навео из времена од првих писаних споменика до средине 19. вијека омогућавају нам да многе синтаксичке феномене пратимо у историјском развоју српског језика. Зато се овим поводом с разлогом може рећи да Даничићева *Србска синџакса* није синтакса савременог српског језика, што је и сасвим логично, али да је дјело које заслужује да му се враћамо и као узору савјесно, темељито и с разумијевањем написаног дјела чији су судови често и данас прихватљиви и које нам даје увид у старије епохе синтаксе српског језика.

⁸ О овоме нешто више види у Танасић 1997; тај рад је прештампан у књизи Танасић 2005.

И, на крају, поводом Даничићеве *Синџаксе* може се рећи оно што је Александар Белић рекао о његовом цјелокупном дјелу: „Даничић, посматран данас према ономе што је он и колико је радио и урадио, према ономе што за нашу науку и данас није изгубило своју вредност, претставља врло ретка човека и научника у нашем народу. У пантеону наших најистакнутијих и најзаслужнијих људи он мора добити једно од најлепших места, онако како је он заузео у духовном пантеону нашем вредношћу и непролазношћу свога великог животног дела. И по духовној снази и стварној снази, уложеној у нашу духовну културу, он је из оног славног поколења људи који су ударили гранитне темеље нашој науци. Од њега ће, још за дуго времена, остати употребљив за науку највећи део његовог рада“ (Белић 1947: 206). *Србска синџакса*, објављена 1858. године, једно је од дјела по коме је Ђура Даничић заслужио трајно мјесто у нашој науци; она представља темеље у изградњи модерног српског стандардног језика, посебно на плану синтаксе.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1947 – Александар Белић, *Вук и Даничић*, Београд.
- Ивић 1954 – Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој*, Београд.
- Ивић 1981 – Милка Ивић, *Даничић синџаксичар – у свом времену и данас*, Зборник о Ђури Даничићу, ур. Јосип Торбарина и Антоније Исаковић, Београд–Загреб, 297–304.
- Ивић 1983 – Милка Ивић, *Lingvistički ogleđi*, Београд.
- Лалевић 1982 – Миодраг С. Лалевић, *Даничићева Синџакса*, Зборник о Ђури Даничићу, ур. Јосип Торбарина и Антоније Исаковић, Београд–Загреб, 149–155.
- Пипер 1997 – Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Београд.
- Стевановић 1991 – Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синџакса*, пето издање, Београд.
- Танасић 1997 – Срето Танасић, *Конструкција ѿод + акузатив с временским значењем*, Наш језик XXXII/1–2, Београд, 38–43.
- Танасић 2005 – Срето Танасић, *Синџаксичке шеме*, Београдска књига, Београд.
- Ђупић 1982 – Драго Ђупић, *Његошев језик у Даничићевој Србској синџакси*, Зборник о Ђури Даничићу, ур. Јосип Торбарина и Антоније Исаковић, Београд–Загреб, 181–193.
- Ђупић 1995–1996 – Драго Ђупић, *Ђуро Даничић (поводом 170. годишњице рођења)*, Наш језик XXX/1–5, Београд, 1–14.

Резюме

Срето Танасић

ОСНОВЫ СОВРЕМЕННОГО СЕРБСКОГО СИНТАКСИСА
– ОДНО ВСПОМИНАНИЕ О ДЖЮРО ДАНИЧИЧЕ

В настоящей работе речь идет о произведении Джуро Даничића *Србска синтакса*, опубликованном в 1858 году. На основе определенного количества конкретных примеров автор показал, что суждения Даничића о различных вопросах из сферы синтаксиса падежей релевантны и в настоящее время, и что некоторые его замечания относительно употребления падежей стали актуальными в славистической науке, а также в теории, гораздо позднее, даже во второй половине XX века. Это касается, например, обязательного детерминатора при существительных.

Произведение *Србска синтакса* Джуро Даничића представляет зародыш сербской синтаксической науки. Таким образом, оно ценно и в настоящее время как образец тщательно, основательно созданного сочинения, многие суждения которого релевантны и в настоящее время. Речь идет о сочинении, которое предлагает нашему вниманию много данных, связанных с историей сербского языка на суровне синтаксиса.